Journal of Geography and Regional Development Vol 24, No. 1 (2026) – Serial Number 54

Assessment of Urban Development Plans in Iran in Terms of Feasibility Indicators with Emphasis on Strategic Planning[1]

Ghashtaseb Kiani
PhD student in Urban Planning, Kerman Branch, Islamic Azad University, Kerman, Iran

Kourosh Afzali[2]
Assistant Professor, Department of Urban Planning, Kerman Branch, Islamic Azad University, Kerman, Iran

Keramatollah Ziari
Professor, Department of Human Geography, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran

Received: 12 October 2023 ***Revised: 29 November 2023*** ***Accepted: 16 December 2023***

Abstract

Urban development plans have undergone procedural and content transformations over time. In developing countries, these transformations have only been in the titles of the plans. In other words, urban development plans are still formulated and executed by the same traditional method, which leads to the failure of the urban development plans, especially strategic plans. This is an applied-developmental study that employs a descriptive-analytical method and falls under the category of qualitative research. The aim is to develop criteria and feasibility indicators for urban development plans in Iran, which will be assessed based on the criteria of urban development plans to determine their effectiveness in achieving development. Data analysis was conducted using the

1. This article is an excerpt from the first author's doctoral dissertation submitted to the Islamic Azad University, Kerman Branch, Kerman, Iran.

2. Corresponding Author. Email: kkafzali@yahoo.com

©2024 The author(s). This is an open access article under the CC BY license: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

How to cite this article: Kiani, G., Afzali, K. & Zayyari, K. (2026). Assessment of Urban Development Plans in Iran in Terms of Feasibility Indicators with Emphasis on Strategic Planning. Journal of Geography and Regional Development, 24(1), 39-75. https://doi.org/10.22067/jgrd.2023.84842.1348

MAXQDA software (urban development plan indicators). Nearly 450 initial codes were extracted into 110 axial codes. After further review and revision, the selected axial codes were refined to 79 codes, and ultimately 7 main codes and components were selected. They suggest that urban planning, especially strategic planning, is realized based on these components. The components include adaptability, coordination, communication and systematization, flexibility, realism, decentralized and participatory planning, and transparency in procedures and processes. The results revealed that based on the findings of the said components on identifying the main components on the feasibility of strategic programs at a global scale, realism and decentralized and participatory planning had the highest impact. In Iran, all components of the feasibility of urban development plans are far from desirable. In other words, urban development plans with an emphasis on strategic programs have not been realized due to the disregard for feasibility indicators.

Keywords: Urban Development Plans, Planning, Strategic Planning, Development Indicators, Feasibility.

https://doi.org/10.22067/jgrd.2023.84842.1348
مقاله پژوهشی

ارزیابی طرح‌های توسعهٔ شهری ایران با در نظر گرفتن شاخص‌های تحقق‌پذیری با تأکید بر برنامه‌ریزی راهبردی[1]

گشتاسب کیانی (دانشجوی دکتری شهرسازی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران)
gashtaseb.kiani@yahoo.com

کورش افضلی (استادیار گروه شهرسازی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران، نویسندهٔ مسئول)
kkafzali@yahoo.com

کرامت اله زیاری (استاد،گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران)
zayyari@ut.ac.ir

چکیده

طرح‌های توسعهٔ شهری در طول زمان دچار تحول رویه‌ای و محتوایی شده‌اند. در کشورهای درحال‌توسعه این تحولات صرفاً در عنوان طرح‌ها بوده است. به عبارت دیگر هنوز طرح‌های توسعهٔ شهری به همان سبک و سیاق سنتی تدوین و اجرا می‌شوند و موجب عدم تحقق اهداف طرح‌های توسعهٔ شهری به‌خصوص در طرح‌های راهبردی شده‌اند. ایدهٔ ارزیابی طرح‌های توسعهٔ شهری ایران با در نظر گرفتن شاخص‌های تحقق‌پذیری با تأکید بر برنامه‌ریزی راهبردی براساس تعیین میزان موفقیت تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی راهبردی در بررسی نظام ارزیابی، معیارها و دستیابی به اهداف از پیش تعیین شده، مورد توجه است. پژوهش حاضر براساس هدف کاربردی – توسعه‌ای و روش انجام آن توصیفی - تحلیلی است و در زمرهٔ تحقیقات کیفی قرار دارد. هدف این پژوهش تدوین معیارها و شاخص‌های تحقق‌پذیری در طرح‌های توسعهٔ شهری ایران است که از طریق معیارهای استخراج شدهٔ طرح‌های توسعهٔ شهری مورد سنجش قرار می‌گیرد تا مشخص شود عملکرد آنها برای دستیابی به توسعه چگونه است. برای بررسی و تجزیه‌وتحلیل داده‌ها از تکنیکا و نرم‌افزار MAXQDA (شاخص‌های طرح‌های توسعهٔ شهری) استفاده شده است. نزدیک به ۴۵۰ کد اولیه،

۱. این مقاله مستخرج از رسالهٔ دکتری نویسندهٔ اول در دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان است.

نشریه‌جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال بیست‌وچهارم، شماره ۱، بهار۱۴۰۵، شماره پیاپی ۵۴ صص ۷۵-۳۹
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۲۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۹/۰۸ تاریخ تصویب: ۱۴۰۲/۰۹/۲۵

در قالب ۱۱۰ کد محوری استخراج شد. سپس با بازبینی و تجدیدنظر، تعداد کدهای محوری گزینش و به ۷۹ کد تدقیق شدند و درنهایت ۷ کد و مؤلفهٔ اصلی گزینش شدند که نشان می‌دهد براساس این مؤلفه‌ها است که برنامه‌ریزی شهری و به‌خصوص برنامه‌ریزی راهبردی تحقق پیدا می‌کند. این مؤلفه‌ها شامل (انطباق‌پذیری، هماهنگی، ارتباط و نظام‌مندی، انعطاف‌پذیری، واقع‌گرایی، برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و مشارکت‌گرا و شفافیت) در رویه‌ها و فرآیندها می‌شوند. نتایج این پژوهش نشان داد باتوجه به یافته‌های به‌دست آمده از میان مؤلفه‌های مطرح شده برای شناخت مهم‌ترین مؤلفهٔ تأثیرگذار بر تحقق‌پذیری برنامه‌های راهبردی در بعد جهانی، مؤلفه‌های واقع‌گرایی و برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و مشارکت‌گرا بیشترین تأثیر را داشته‌اند. در ایران همهٔ مؤلفه‌ها برای تحقق‌پذیری طرح‌های توسعهٔ شهری در وضعیت نامطلوب قرار دارند. به عبارت دیگر طرح‌های توسعهٔ شهری با تأکید بر برنامه‌های راهبردی نتوانستند به تحقق کامل برسند و دلیل آن عدم توجه به شاخص‌های تحقق‌پذیری است.

واژگان‌کلیدی: طرح‌های توسعهٔ شهری، برنامه‌ریزی، برنامه‌ریزی راهبردی، شاخص‌های توسعه، تحقق‌پذیری.

۱. مقدمه

شهرها در قرن ۲۱ تاکتیک‌های زیادی را برای رقابت برمی‌گزینند. تحقق‌پذیری اهداف و خلاقیت در شهرهای آینده نه یک انتخاب بلکه یک اجبار خواهد بود (صیادی و همکاران، ۱۴۰۱، ص. ۸۲). قریب به پنج دهه است که از تهیه و اجرای طرح جامع شهری یا به بیان صحیح‌تر برنامهٔ جامع در کشور می‌گذرد. به‌طور مشخص در ایران با آغاز مرحلهٔ رشد شتابان شهرنشینی از اوایل دههٔ چهل خورشیدی و با بروز مشکلات حاد در شهرها، تهیهٔ طرح‌های جامع شهری در دستور کار قرار گرفت، اما تهیه و اجرای این طرح باوجود برخی مزایا، به ساماندهی شهرهای کشور منجر نشد. مهم‌ترین دلایل ضعف این الگو در سه دستهٔ ماهوی، اجرایی و مدیریتی قابل طبقه‌بندی است (حجتی، ۱۳۹۸، ص. ۳). به‌تبع این ناکامی، در سالیان اخیر تهیه و اجرای طرح ساختاری – راهبردی در کشور (با فاصله‌ای حدوداً ۴۰ ساله از تکوین طرح‌های پساجامع در غرب)، به‌طور محدود در دستور کار قرار گرفته است (بازنگری در شرح خدمات طرح‌های توسعهٔ شهری در سال ۱۳۷۸ خورشیدی و تأکید

بر ضرورت تهیهٔ طرح‌های جدید از سوی شورای‌عالی شهرسازی پس از حدوداً ۳۰ سال عمل به شرح خدمات تیپ موسوم به ۱۲، ناظر بر این تغییر نگرش است). طرح‌های جدید مدعی به‌کارگیری اصول طرح‌های استراتژیک و نیز طرح قدیمی‌تر ساختاری و دوری از الگوی جامع هستند (حجتی و همکاران، ۱۴۰۲، ص. ۲۶۲).

مهم‌ترین عوامل عدم تحقق طرح‌های جامع شهری در زمینه‌های مشکلات نظری اشاره به مواردی همچون: عدم انعطاف‌پذیری، تقلیل برنامه‌ریزی شهری به برنامه‌ریزی کالبدی، عدم توجه به منافع بخش‌های مختلف، عدم بهره‌گیری از مشارکت مردم در فرآیند طرح‌ها و غیره بوده و توجه بسیار کمی به زمینه‌ها و بسترهای عملی این طرح‌ها و یا به عبارتی محیط نهادی آنها در تحقق‌پذیری پایین آنها شده است. درواقع هرگونه رویکرد و نظریه‌ای در برنامه‌ریزی شهری در خلأ زمینه اجتماعی، اقتصادی و سیاسی نمی‌تواند جامهٔ عمل بپوشد و در اینجا است که ارتباط رویکرد نهادگرایی با برنامه‌ریزی شهری کاملاً روشن و آشکار می‌گردد (حجتی و قربانی، ۱۴۰۲، ص. ۶۵). درواقع می‌توان گفت به‌رغم تهیه و اجرای طرح‌های توسعهٔ شهری فراوان و صرف منابع مالی هنگفت، چه از منظر فرآیند و چه از دریچهٔ نتیجه، مداخلات ما در شهر ایرانی در نیم قرن اخیر، فرجام چندان روشنی نداشته است.

براین‌اساس در این پژوهش سعی بر آن است که ابتدا با بررسی وضعیت شاخص‌های مفید و مؤثر بر برنامه‌ها و طرح‌های توسعهٔ شهری و تحقق‌پذیری آنها در حیطهٔ نظام جهانی و به‌صورت کلی در ایران بررسی، ارزیابی و تجزیه‌وتحلیل گردند تا ضمن شناسایی موانع و چالش‌های مرتبط، راهکارها و پیشنهادهای مرتبط درراستای اصلاح محیط نهادی و ظرفیت‌سازی نهادی مطابق با مفروضات رویکرد برنامه‌ریزی راهبردی، تدوین و ارائه گردد.

در زمینهٔ تبیین تحقق‌پذیری طرح‌های توسعهٔ شهری به‌ویژه برنامه‌ریزی شهری راهبردی در ایران اقدامات قابل توجهی انجام گرفته است، لیکن کفایت نمی‌کند و طرح‌هایی که تاکنون در این قالب ارائه شده‌اند، کمتر مورد ارزیابی و سنجش کیفیت قرار گرفته‌اند. بدین لحاظ، نیاز است طرحی نو

در انداخته شود و برنامه‌ریزی شهری و طرح‌های توسعهٔ شهری، متناسب با تغییرات و معضلات شهری تدوین گردند. حرکت به سیاق گذشته و دلخوش کردن به طرح‌هایی که قریب به نیم قرن است در کشورهای توسعه‌یافته به کنار نهاده شده، نخواهد توانست آن مطلوبیت لازم و شایستهٔ شهر و شهروندان را به ارمغان آورد. به بیان دیگر برنامه‌ریزی شهری به طریق کنونی پاسخگوی تغییرات و چاره‌ساز معضلات نخواهد بود. از طرفی تغییرات در الگویی که سال‌ها است بر عرصهٔ نظام برنامه‌ریزی شهری کشور سایه افکنده و جولان می‌دهد، کاری دشوار و پیچیده است و بدین جهت موشکافی در نحوهٔ گذار از الگوی کهنه به نو و بررسی مهم‌ترین مشکلات مبتلا به این سیر تحول که ممکن است روند آن را کند و بسا متوقف کند، در نیل به درک صحیح و واقع‌بینانه از راهکارهای لازم برای این دگرگونی و مرتفع ساختن معضلات ضروری است. در عرصهٔ پژوهش‌های شهری کشور، تحقیقاتی که بتواند ضمن بررسی و موشکافی طرح‌های نوین توسعهٔ شهری جهان، مقدمات به‌کارگیری آنها را ضمن شناخت موانع موجود فراهم سازد و محافظه‌کاری و سکون حاکم بر برخی ارکان نظام برنامه‌ریزی شهری ایران را، اگر نگوییم کاملاً مرتفع اما تاحدی کاهش دهد، لازم و ضروری به نظر می‌رسد. انتظار می‌رود این پژوهش، سندی در جهت بهبود روند تهیهٔ طرح‌های توسعهٔ شهری تهیه شده باشد و مسیر ناهموار بهره‌گیری از طرح ساختاری – راهبردی و شیوه و راهکارهای تحقق آن به‌مثابه یکی از مؤثرترین طرح‌ها برای ساماندهی وضعیت آشفتهٔ شهرها (بنا بر تجربیات تهیه و اجرای این طرح در اقصی نقاط جهان) هموار شود. ارائهٔ نتایج واکاوی و تفحص در چگونگی تکوین، روند تهیه و نحوهٔ اجرای طرح‌های استراتژیک در جهان توسعه‌یافته در مطالعه‌ای تطبیقی با طرح‌هایی که در کشور ایران تهیه و اجرا می‌شود. لذا این تحقیق در تلاش است این خلاءهای تحقیقاتی را با ارزیابی تجربیات مذکور، با رویکرد تحقق‌پذیری پر کرده و با ارائهٔ رویکردی به آینده، راهگشای محققان و دست‌اندرکاران عرصهٔ شهرسازی به‌ویژه برنامه‌ریزان شهری کشور در جهت تحقق این قبیل پروژه‌ها باشد.

۲. پیشینهٔ پژوهش

باتوجه به پیشرفت‌هایی که در سطح دنیا دربارهٔ ساختار شهری صورت گرفته، اصولاً منشأ اولیه آن حکایت از تدبیر مدیران موفق و صاحب‌اندیشه بوده که توانسته این سبک را به قله‌های اوج هدایت نماید. بدون شک در جهان پیشرفتهٔ امروزی در ارتباط با سیستم شهرسازی و فرآیند تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی شهری راهبردی و مدیریت شهری و غیره تألیفات و تحقیقات بجا و شایسته‌ای منتشر گردیده است. لیکن در کشورهای کمتر توسعه‌یافته و ازجمله ایران دراین‌خصوص آنچنان که شایسته است، تحقیق و کتاب‌های زیادی منتشر نشده است. بااین‌وجود بررسی‌های صورت گرفته نشان می‌دهد که در بعضی از تحقیقات، مقالات یا رسالات و کتاب‌های منتشر شده که در ادامه ذکر خواهند شد، مطالب ارزشمندی ارائه شده است.

تاهلر[1] و همکاران در سال (۲۰۲۰) پژوهشی با عنوان «همکاری در مدیریت ریسک سیل: درک نقش برنامه‌ریزی استراتژیک در دو ابزار سیاست اتریش علم و سیاست زیست‌محیطی» انجام داده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که برنامه‌ریزی استراتژیک می‌تواند تحت‌تأثیر ابزار سیاسی و مدیریت ریسک قرار گیرد. به‌عبارتی برنامه‌ریزی استراتژیک معمولاً با تغییراتی که در متغیر ابزار سیاسی و مدیریت ریسک ایجاد می‌شود، دچار تغییر می‌شود.

فاطیما و همکاران در سال (۲۰۲۰) پژوهشی با عنوان «برنامه‌های هوش مصنوعی استراتژیک ملی: یک تحلیل چندبعدی و سیاست اقتصادی» انجام داده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که زمانی می‌توان برنامه‌ریزی استراتژیک را بهبود داد که به متغیرهوش مصنوعی توجه شود. زمانی که یک سازمان به متغیر هوش مصنوعی توجه می‌کند، معمولاً سطح برنامه‌ریزی استراتژیک دچار تغییر می‌شود. اگر تغییرات ایجاد شده در متغیر هوش مصنوعی مثبت باشد، معمولاً سطح برنامه‌ریزی استراتژیک بهبود می‌یابد.

1. Thaler

هرسپرجر[1] و همکاران (۲۰۲۰) پژوهشی با عنوان «آیا منظر نقشی در برنامه‌ریزی فضایی استراتژیک مناطق شهری اروپا دارد» انجام داده‌اند و به رابطهٔ چشم‌انداز شهری و برنامه‌ریزی استراتژیک پرداختند. این محققین اثبات کردند که چشم‌انداز شهری بر برنامه‌ریزی استراتژیک اثرگذار است. به عبارتی با استفاده از متغیر چشم‌انداز شهری می‌توان سطح برنامه‌ریزی استراتژیک را نیز تحت‌تأثیر قرار داد.

گوزمن[2] و همکاران (۲۰۲۰) پژوهشی با عنوان «یک مدل استفاده از سیاست کاربری زمین مبتنی‌بر اتوماتای سلولی به‌عنوان یک سیستم پشتیبانی تصمیم‌گیری فضایی یکپارچه برای برنامه‌ریزی شهری در شهرهای درحال‌توسعه: مورد منطقه بوگوتا» انجام داده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که تحقق‌پذیری اندک بسیاری از طرح‌های تهیه شده تا حدودی ناشی از چالش‌های پیش‌روی علم برنامه‌ریزی است؛ به‌نحوی که هرچند برنامه‌ریز مجبور به آینده‌نگری است، اما تحولات آینده در دست او نیست و این تحولات آن‌چنان سریع و پیچیده است که عملاً امکان پیش‌بینی درست آینده از دست می‌رود.

رهبرنیا و همکاران (۱۴۰۱) پژوهشی با عنوان «ارزیابی تحقق‌پذیری برنامه‌های میان‌مدت شهرداری کلان‌شهرها مطالعه موردی برنامهٔ ۵ ساله راهبردی و عملیاتی شیراز (۱۳۹۷-۱۳۹۲)» انجام داده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در عدم تحقق اهداف برنامه‌های میان‌مدت شهرداری شیراز عدم توجه کافی به ویژگی‌های اجتماعات محلی و نیازهای آنها، ناپیوستگی میان مراحل مختلف برنامه‌ریزی، عدم توجه به زمان‌بندی برنامه‌ها، عدم‌انعطاف‌پذیری برخی از محورهای برنامه ناپایداری درآمدی شهرداری و ... است.

زارعی و کاویانی (۱۴۰۲) پژوهشی با عنوان «بررسی و تبین ابزارهای تحقق‌پذیری طرح‌های شهری در ایران نمونه موردی طرح‌های جامع و ساختاری - راهبردی شهر شیراز» انجام داده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که نقش دستگاه‌های اجرایی کشور در زمینهٔ هماهنگ کردن فضاهای شهری و

1. Hersperger
2. Guzmana

استفادهٔ درست از این فضاها ... مهم است، اما عامل تعیین‌کننده نیست؛ بلکه در اینجا باید به نقش اساسی مردم در تحقق بخشیدن به هدف‌های طرح جامع اشاره کرد. باید اندیشهٔ آنان و هدف‌های طرح یکی باشد، وانگهی جنبهٔ دیگر کندی نسبی پیشرفت کارهای شهرسازی در ایران را باید حاصل اختلاف زمانی میان لحظهٔ طرح‌ریزی و لحظهٔ اجراء دانست.

حجتی و قربانی (۱۴۰۲) پژوهشی با عنوان «بررسی تطبیقی – انتقادی مبنا و روند تهیهٔ طرح‌های جامع؛ استراتژیک و ساختاری – راهبردی» انجام داده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که ادامهٔ تهیه طرح جامع به شکل کنونی و حتی در شکل اصلاح‌شده خود، نیز دلخوش نمودن به تهیهٔ طرح‌هایی به اصطلاح نوین (طرح ساختاری – راهبردی) که چیز چندان فراتری از طرح‌های سنتی پیشین نیستند، قادر به مرتفع ساختن مشکلات مزمن شهرهای کشور نیست و ناگزیر باید به تهیه و اجرای طرح‌هایی مناسب‌تر و راهگشاتر، مشخصاً طرح استراتژیک (پس از تحقق پیش شرط‌هایی) اقدام نمود.

حجتی و قربانی (۱۴۰۱) مطالعه‌ای با عنوان «تحلیل تطبیقی ماهیت و فرآیند تهیهٔ طرح ساختاری – راهبردی در

ایران و طرح‌های توسعهٔ شهری کشورهای توسعه‌یافته» انجام داده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که بازنگری مجدد در نظام طرح‌های توسعهٔ شهری کشور و تلاش برای پوشش ضعف‌های الگوی جامع ضمن اضافه نمودن ویژگی‌های مثبت الگوی استراتژیک پیش از تهیه و اجرای کامل این الگوی امتحان پس داده (استراتژیک) با ارائهٔ طرحی جایگزین، می‌تواند راه‌حل مناسب‌تری نسبت به طرح ساختاری – راهبردی برای ساماندهی شهرهای کشور باشد.

بررسی‌ها حاکی از آن است که کشورهای درحال‌توسعه و ازجمله ایران با چالش‌هایی در تحقق طرح‌های توسعهٔ شهری روبه‌رو هستند. برنامه‌ریزی شهری در ایران از طریق همکاری سازمانی، به‌کارگیری رویکرد مشارکتی، عدم تمرکز مکانیسم قدرت، دخیل کردن مقامات محلی، ایجاد فرصت‌های تعامل بین ذی‌نفعان مختلف شهری و غیره، زمانی امکان‌پذیر است که دولت تصمیم داشته باشد در نظام برنامه‌ریزی شهری اصلاحاتی جهت انعطاف‌پذیری بیشتر ایجاد کند. بنابراین

پژوهش حاضر با بررسی‌های انجام شده و با در نظر گرفتن نتایج مطالعات صورت پذیرفته در حد امکان در پی تقلیل چالش‌ها و شکاف‌های بیان شده است.

۳. مبانی نظری

تهیه و تدوین برنامه‌های توسعهٔ شهری در جهان با مفهوم امروزی قدمت زیادی ندارد، ولی تلاش‌های انجام گرفته دراین‌خصوص به زمان‌های گذشته باز می‌گردد؛ تلاش‌هایی که به نوعی در راستای نظم‌دهی به سکونتگاه انسانی بوده است و اولین سرچشمه‌های تدوین برنامهٔ توسعه را فراهم کرده است. (مشهدی‌زاده دهاقانی، ۱۳۹۵، ص. ۲۵۸).

ظهور انقلاب صنعتی در قرن هیجدهم و تکامل سریع آن در طول قرن نوزدهم، سرمنشاء بسیاری از پدیده‌های علمی، فنی، اقتصادی و ... بوده که در قرن حاضر خودنمایی می‌کنند و بازتاب فیزیکی آن در محیط شهری و کوشش انسان جهت سازماندهی مکانی این فعالیت‌ها، پایه‌گذاری برنامه‌ریزی شهری و شهرسازی جدید در عرصهٔ جهانی است.

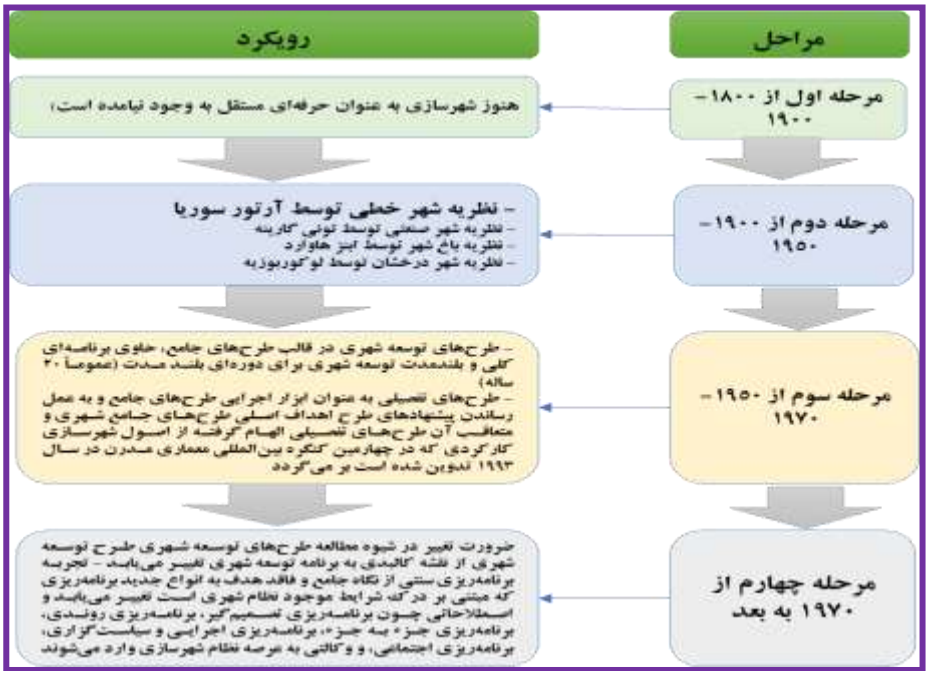

شکل ۱. پیشینهٔ تهیهٔ طرح‌های توسعه (برنامه‌ریزی شهری) در جهان

منبع: (حجتی، ۱۴۰۲، ص. ۱۴۶ و یافته‌های پژوهش)

شهرها در حال تبدیل شدن به یکی از پیچیده‌ترین سیستم‌های مصنوعی در سراسر جهان هستند. دیدگاه‌های نظری درخصوص برنامه‌ریزی هر شهری براساس شهرنشینی بسیار برجسته، عناصر و پیش‌بینی‌های چندوجهی آن دارای هویت منحصربه‌فردی است (پیران و همکاران، ۱۴۰۱، ص. ۲). رشد سریع شهرنشینی، برنامه‌ریزی متمرکز و نادیده گرفتن نقش مردم در تصمیم‌گیری‌ها، موجب بروز مشکلات متعدد در ادارهٔ شهرها شده است که این مشکلات را نمی‌توان با مدیریت سنتی برطرف نمود و تنها با به‌کارگیری روش‌ها و نظریه‌های نوین می‌توان بر این مشکلات فائق آمد (بخشی و خلیلی، ۱۴۰۲، ص. ۱۷۴). فرآیند برنامه‌ریزی شهری در پاسخ به تغییر سریع و طبیعی مشکلات همراه با ساختار شهرها، در طول زمان دچار تغییر گردید. تغییر بزرگی در مقیاس جهانی،

پس از جنگ جهانی دوم به وجود آمد که خواستار بازسازی گستردهٔ کالبدی و اجتماعی به‌ویژه در اروپای غربی شد (رحمان[1]، ۲۰۱۶، ص. ۱۲).

امروز یک اجماع در میان برنامه‌ریزان و شهرسازان وجود دارد که ما به درون یک عصر شهری جهانی ورود پیدا کرده‌ایم، عصری که در آن اکثریت جمعیت جهان در نقاط شهری همراه با انواع ویژگی‌های خاص هر یک زندگی می‌کنند.

جدول ۱. مراحل تکامل انواع نظام نوع برنامه‌ریزی شهری در قرن بیستم

منبع: (ابراهیمی بوزانی و همکاران، ۱۴۰۱، ص. ۳)

نوع برنامه‌ریزی	مقطع زمانی	مبانی فکری و اجتماعی	اهداف کلان	الگوی طرح‌های توسعه	رویه اجرایی
برنامه‌ریزی بخشی (کالبدی)	۱۹۲۰ ۱۹۶۰	خردگرایی و اثبات‌گرایی مدیریت متمرکز دولتی	– توسعهٔ کلان اقتصادی سازماندهی کالبدی	برنامه‌های توسعهٔ اقتصادی برای فضای ملی طرح‌های کالبدی محلی	تهیهٔ طرح توسط دولت و اجرا توسط بخش خصوصی
برنامه‌ریزی جامع (سیستمی)	۱۹۶۰ ۱۹۸۰	نگرش سیستمی به جهان مدیریت علمی سیستم‌ها	– بهسازی سیستم‌های اقتصادی – اجتماعی هدایت و نظارت سیستم شهر	طرح‌های جامع – تفصیلی طرح‌های ساختلری –راهبردی	محوریت دولت مرکزی در تهیه و اجرای طرح مدیریت عمودی و بخشی
برنامه‌ریزی دموکراتیک	۱۹۸۰	دموکراسی و خرد جمعی حفظ ارزش‌های بومی و محلی	– تأمین توسعهٔ پایدار گسترش عدالت اجتماعی – تقویت مشارکت همگانی	انواع طرح‌های محلی و کوتاه‌مدت پروژه‌های محلی با مشارکت مردم و حضور برنامه‌ریزی به‌عنوان تسهیل‌گر	یکپارچگی تصمیم‌سازی و محوریت نهادهای محلی مدیریت افقی و میان‌بخشی

1. Rahman

در ایران برنامه‌ریزی شهری و تهیهٔ طرح‌های شهری به‌صورت امروزین آن از اویل سلطنت پهلوی به‌صورت کلاسیک شروع شد. بررسی اسناد و قوانین تصویب شده در زمینهٔ شهرسازی نشان‌دهندهٔ تسلط سیاست‌های پیش‌بینی و فراهم‌سازی در طرح‌های توسعهٔ شهری به‌خصوص دهه‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۰ به تأثیر از جریان‌های فکری غالب در غرب بوده است (غلامپور، ۱۴۰۲، ص. ۵۱). درراستای تغییر و تحولات اجتماعی و اقتصادی و سیاسی در کشور لزوم مداخله در بافت شهری جهت هماهنگ نمودن آن با تحولات سیاسی – اقتصادی در سطح جامعه مطرح می‌گردد. اولین طرح شهری که در این دوره به اجرا گذاشته شد، طرح شهر همدان در سال ۱۳۱۰ بود که به وسیلهٔ کارل فریش آلمانی طراحی شد و مورد تصویب وزارت داخله قرار گرفت (نظریان، ۱۳۹۶، ص. ۱۹۳).

آنچه در سال‌های ۱۳۱۰ – ۱۳۲۰ به‌عنوان طرح‌های شهری تدوین شد، به دور از فرآیند تاریخی جامعهٔ ایرانی و حتی خارج از تجربیات انجام یافته در کشورهای صنعتی است. درواقع نقطهٔ اوج این طرح‌ها از سال ۱۳۱۰ بود که با سقوط حکومت رضاخان در سال ۱۳۲۰ متوقف می‌شدند تا اینکه با ظهور و تثبیت حکومت پهلوی دوم و اجرای برنامه‌های عمرانی اقدامات شهرسازی دوباره شکل گرفت.

تدوین برنامهٔ عمرانی کشور در سال ۱۳۲۷ نقطهٔ عطفی در تاریخ برنامه‌ریزی کشور است. با تأسیس سازمان برنامه در این سال، اندیشهٔ برنامه‌ریزی جامع به کمک مشاوران خارجی در ایران صورت عملی به خود گرفت. با تصویب برنامهٔ هفت ساله دوم (۴۱-۱۳۳۴)، طرح‌های جامع شهری برای شهرهای اصفهان، سنندج، بیجار و ارومیه توسط کارشناسان آمریکایی اصل چهار ترومن (پروژه همکاری آمریکا با ایران) تهیه شد که کلیهٔ مدارک و اسناد آن به زبان انگلیسی بود، ولی این طرح‌ها بلااستفاده مانده و در وزارت کشور بایگانی شدند.

با تأسیس وزارت آبادانی و مسکن در سال ۱۳۴۲ و پیش‌بینی برنامهٔ عمرانی سوم (۱۳۴۱-۱۳۴۶)، برطبق مادهٔ یک آن «به‌منظور ایجاد تمرکز و هماهنگی در تهیه و اجرای برنامه‌ها و طرح‌های ساختمانی و تهیهٔ مسکن و همچنین جهت تهیه و اجرای طرح‌های شهرسازی و ده‌سازی و طرح‌های آبادانی،

وزارت آبادانی و مسکن با تشکیلات لازم برای انجام وظایف اساسی تأسیس می‌گردد». و طبق مادهٔ ۷ آن «اجرای طرح‌های شهرسازی موضوع تبصره ماده ۱۹ تصویب‌نامه برنامهٔ عمرانی سوم کشور و همچنین تهیه و اجرای کلیهٔ طرح‌های مربوط به فعالیت‌های عمرانی شهرداری‌ها و مؤسسات وابسته به آنها و مؤسسات عمومی و عام‌المنفعه موضوع ماده ۲۱ تصویب‌نامه مزبور به عهده وزارت آبادانی ومسکن محول می‌شود»، تهیهٔ طرح‌های جامع برای شهرهای بزرگ در دستور کار دولت قرار گرفت. هدف اصلی از تهیهٔ طرح‌های جامع، ارائهٔ سیمای کلی و برنامهٔ توسعهٔ آیندهٔ آنها است. (رهنمایی و شاه‌حسینی، ۱۳۹۸، صص. ۸۹-۸۸). طرح‌های شهری با این کیفیتی که اکنون در کشور متداول است از ابتدای برنامهٔ عمرانی سوم کشور آغاز گردید. در سال‌های اول برنامهٔ عمرانی سوم کشور قرارداد تهیهٔ طرح‌های جامع چند شهر منعقد گردید. ولی زمینهٔ تهیه و تصویب طرح‌های جامع در سال‌های آخر این برنامه با اصلاح قانون شهرداری‌ها در سال ۱۳۴۵ و در طول برنامهٔ چهارم (۵۱-۱۳۴۷) صورت گرفت و با تأسیس وزارت آبادانی و مسکن در سال ۱۳۴۳ و به دنبال آن تأسیس شورای عالی شهرسازی و معماری از سرعت بیشتری برخوردار گشت. کار تهیهٔ طرح‌های جامع شهرهایی که قرارداد آنها قبلاً منعقد شده بود به عهدهٔ دبیرخانه شورای عالی شهرسازی محول شد و پس از مدتی عقد قراردادهای جدید طرح‌های جامع به دبیرخانهٔ مذکور واگذار گردید (مشهدی‌زاده دقانی، ۱۳۹۵، صص. ۴۷۶-۴۷۵). در برنامهٔ عمرانی چهارم کشور (۵۱-۱۳۴۷) مطالعات طرح‌های جامع ۲۰ شهر که بعضی از آنها در برنامهٔ سوم آغاز شده بود، خاتمه یافت و به مرحلهٔ اجرا درآمد که طرح‌های جامع شهرهای تهران، تبریز، قزوین، رشت، اهواز از آن جمله هستند.

در برنامهٔ عمرانی پنجم کشور (۱۳۵۶-۱۳۵۲) مطالعات طرح‌های جامع شهرهایی که در سرشماری ۱۳۴۵ بیش از ۲۵ هزار نفر جمعیت داشتند، آغاز گردید. با تغییر نام وزارت آبادانی و مسکن به مسکن و شهرسازی در سال ۱۳۵۲ تهیهٔ طرح‌های توسعهٔ شهری و رعایت ضوابط و مقررات شهرسازی برای اولین بار به‌صورت مدون درآمد و در چارچوب وظایف وزارتخانهٔ مذکور قرار گرفت. در این برنامه مقرر شد که برای شهرهای کمتر از ۲۵ هزار نفر طرح هادی تهیه شود.

در برنامهٔ پنجم اهداف طرح‌های جامع هدایت و توسعهٔ منظم شهرها، ایجاد هماهنگی در توزیع تأسیسات و تجهیزات شهری و همچنین راهنمایی و ارشاد شهرداری‌ها برای رفع مشکلات شهری عنوان شد که نشانگر توجه وسیع‌تر طرح‌ها به مسائل منطقه‌ای از یکسو و مسائل اجرایی از سوی دیگر بود (سعیدنیا، ۱۳۹۰، صص. ۲۰-۱۹).

در سال ۱۳۵۲ تهیهٔ «طرح‌های تفصیلی» برای شهرهایی که طرح جامع برای آنها تدوین شده بود، تصویب و اجرا گردید تا شهرداری‌ها بتوانند عملکردهای خود را با «طرح‌های تفضیلی» و درنهایت با طرح‌های جامع هماهنگ کنند (نظریان، ۱۳۸۶، ص. ۱۹۷).

برنامهٔ ششم عمرانی قبل از انقلاب برمبنای مطالعات «آمایش سرزمین» تدوین شد. در این برنامه بر لزوم برنامه‌ریزی منطقه‌ای برای شهرهای بزرگ و تجدید نظر مستمر در طرح‌های شهری تأکید شد و عدم تمرکز توسعهٔ شهری و اجرایی‌تر نمودن طرح‌های جامع با استفاده از تملک زمین‌های داخل محدوده مورد توجه قرار گرفت. برنامهٔ ششم عمرانی به علت همزمانی با انقلاب مسکوت ماند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی برنامه‌های طرح‌های جامع برای مدتی مسکوت ماند. لذا به دلیل عدم وجود الگوی جایگزین مناسب و در جهت عدم تمرکز در کارها با تجدید نظر کلی و اضافی نمودن مطالعات حوزهٔ نفوذ طرح‌های جامع در ۱۳۶۳/۱۰/۶ تحت نام طرح‌های توسعه و عمران و حوزهٔ نفوذ و تفصیلی شهرها به حیات خود ادامه داد.

پس از انقلاب و رکود چندساله در تهیهٔ طرح‌های جامع، در روند جدید تهیهٔ طرح‌های توسعهٔ شهری، نام طرح جامع به طرح توسعه و عمران تبدیل شد. در ادامه این تحولات در سال ۱۳۶۳، با توجه به مشکلات پیش‌آمده درخصوص عدم گنجاندن مطالعات حوزهٔ نفوذ شهرها در طرح‌های جامع قبلی، اهداف و عناوین مطالعات و شرح خدمات و وظایف مربوط به تهیهٔ طرح‌های جامع شهری با نام جدید تحت عنوان «طرح‌های توسعه و عمران و حوزهٔ نفوذ شهری» تصویب شد و عنوان سند قانونی مصوب آن شرح خدمات تیپ ۱۲ نام گرفت. در سال ۱۳۶۴ نیز تهیه و اجرای طرح‌های آماده‌سازی و احداث شهرهای جدید در پیرامون شهرهای بزرگ به‌عنوان فعالیتی رسمی و

موظف در نظام برنامه‌ریزی شهری کشور معمول گردید. متعاقب آن در سال ۱۳۶۶، قانون زمین شهری به تصویب رسید که در آن اراضی شهری اعم از موات، بایر و دایر تعریف می‌شود. در سال ۱۳۷۰ تهیهٔ طرح‌های جامع شهرستان در دستور کار قرار گرفت و در همان سال تحقیق دربارهٔ طرح کالبدی ملی ایران در واحد مرکز مطالعات شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی آغاز شد و در سال ۱۳۷۶ در چارچوب برنامهٔ کلان ایران ۱۴۰۰ به تصویب رسید (سعیدنیا، ۱۳۹۰، ص. ۴۲).

در دههٔ ۱۳۸۰ با اجرایی شدن قانون شوراهای شهر و روستا، شهروندان دوباره وارد معاملات مدیریت، برنامه‌ریزی و توسعهٔ همه‌جانبه شهرها می‌گردند. شهرهای بسیاری در این دوره دارای طرح جامع و تفصیلی هستند و برای بسیاری از شهرها نیز طرح جامع تهیه می‌شود (براتی و براتی، ۱۳۹۰، صص. ۲۸-۲۷).

سرانجام با پیشنهاد تهیهٔ طرح‌های ساختاری راهبردی شهری به جای طرح‌های جامع شهری و تهیهٔ طرح‌های تفصیلی پایه، موضعی و موضوعی به جای طرح‌های تفصیلی سنتی در اواخر دههٔ هفتاد خورشیدی گامی در جهت تغییر روند سابق برداشته شد و تهیه و اجرای طرح‌های جدید آغاز گردید. مشخصاً پس از ارزیابی وزارت شهرسازی از طرح‌های جامع شهری در سال ۱۳۷۸ بود که پیشنهاد شد طرح‌های ساختاری - راهبردی به‌طور نمونه برای برخی کلان‌شهرها تهیه شود و براساس این پیشنهاد دو طرح تحقیقاتی برای تدقیق موضوع تعریف گردید؛ یکی تحت عنوان تجدیدنظر در فرایند و محتوای طرح‌های شهری و دیگری با نام تجربیات جهانی در برنامه‌ریزی ساختاری و راهبردی، به‌هرترتیب این تحولات موجب تغییراتی در نظام طرح‌های توسعهٔ شهری شده و براین‌اساس مبانی و چهارچوبی در جهت بازنگری در شرح خدمات طرح‌های توسعهٔ شهری تهیه و تدوین شده، تجدید نظری در تعاریف، مفاهیم و محتوای طرح‌های توسعهٔ شهری صورت گرفت (سعیدنیا، ۱۴۰۱، ص. ۱۳۴).

۴. روش‌شناسی پژوهش

نوع پژوهش حاضر از حیث هدف کاربردی – توسعه‌ای است؛ زیرا مباحث نظری موجود را توسعه داده و کاربرد آن را در یک نمونهٔ موردی بررسی می‌کند.

روش پژوهش حاضر برحسب نوع اقدام محقق، توصیفی-تحلیلی است؛ زیرا ابتدا براساس مبانی نظری و شاخص‌های به‌دست‌آمده و با استفاده از روش‌هایی که در ادامه شرح داده می‌شود به جمع‌آوری اطلاعات و توصیف آنها پرداخته و پس از آن با استفاده از تکنیک‌های مورد استفاده به تحلیل اطلاعات به‌دست‌آمده می‌پردازد. داده‌ها به روش اسنادی و کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. داده‌های کیفی با پرسشنامهٔ باز و بررسی اسناد به‌دست آمده است و داده‌های کمی نیز به‌صورت عددی و وزن‌دهی پرسشنامه‌های داده‌بنیاد (تحلیل محتوا) استخراج شده‌اند؛ به‌گونه‌ای که در ابتدا شاخص‌ها و مؤلفه‌ها در ابعاد مختلف جمع‌آوری و در اختیار ۴۰ نفر از نخبگان اجرایی و دانشگاهی که در زمینهٔ مدنظر تخصص داشتند، قرار داده شد. برای انتخاب حجم نمونه در ابتدا از روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی و سپس از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. در این پژوهش، پژوهشگر بنا بر زمینهٔ فعالیتی و تخصص افراد، اشخاص خبره را انتخاب و سپس از آنها درخواست می‌کند تا براساس تخصص خود پاسخ دهند. در این پژوهش، برای تجزیه‌وتحلیل داده‌های به‌دست آمده از نمونه‌ها، هم از روش‌های آمار توصیفی و هم از روش‌های آمار استنباطی استفاده خواهد شد. توصیف داده‌های حاصل از پرسشنامه با استفاده از جدول توزیع فراوانی داده‌ها صورت می‌گیرد و برای آزمون توزیع نرمال داده‌ها از آزمون کولموگروف اسمیرنوف استفاده می‌گردد. برای تحلیل استنباطی داده‌ها، برای به‌دست آوردن عامل‌های مورد نظر متناسب با جامعهٔ آماری از روش مناسب استفاده خواهد شد.

نرم‌افزارهایی که در این طرح مورد استفاده قرار می‌گیرند عبارتند از: SPSS، MAXQDA. به‌طور کلی برای تجزیه‌وتحلیل داده‌های به‌دست آمده در پژوهش حاضر، ابتدا درراستای پرسش اول تحقیق منابع مرتبط با موضوع تحقیق جستجو شد که از میان منابع فراوان، تعداد ۴۸۰ منبع ذخیره و مورد

استفاده قرار گرفت. در گام بعد، این منابع در نرم‌افزار MAXQDA بارگذاری شده و مطالعهٔ دقیق و کدبرداری از این منابع آغاز شد. در مرحلهٔ نخست تعداد ۴۵۰ کد اولیه برداشت شد که با بازبینی و بررسی بیشتر این تعداد کد اولیه در قالب ۱۱۰ کد محوری قرار گرفته و طبقه‌بندی شدند. با بازبینی برخی از کدها ادغام و برخی نیز حذف شده که درنهایت تعداد ۷۹ کد محوری تدوین شد. در مرحلهٔ نهایی این کدهای محوری به‌عنوان شاخص‌های تحقق‌پذیری طرح‌های توسعهٔ شهری شناخته شدند که در قالب ۷ کد گزینشی یا مؤلفهٔ اصلی تقسیم شدند. پس از شناسایی مؤلفه‌ها و شاخص‌های تحقق‌پذیری، این مؤلفه‌ها با استفاده از نظر کارشناسان و متخصصین و مدل تصمیم‌گیری چندمعیاره تاپسیس رتبه‌بندی شده تا ارجحیت هر شاخص مشخص شود. درراستای اهداف پژوهش، این شاخص‌ها و مؤلفه‌ها جهت شناساسی روند و جایگاه تحقق‌پذیری طرح‌های شهری مورد ارزیابی قرار گرفتند. در این بخش از مدل تصمیم‌گیری چندمعیاره MABAK آزمون T Test استفاده شد.

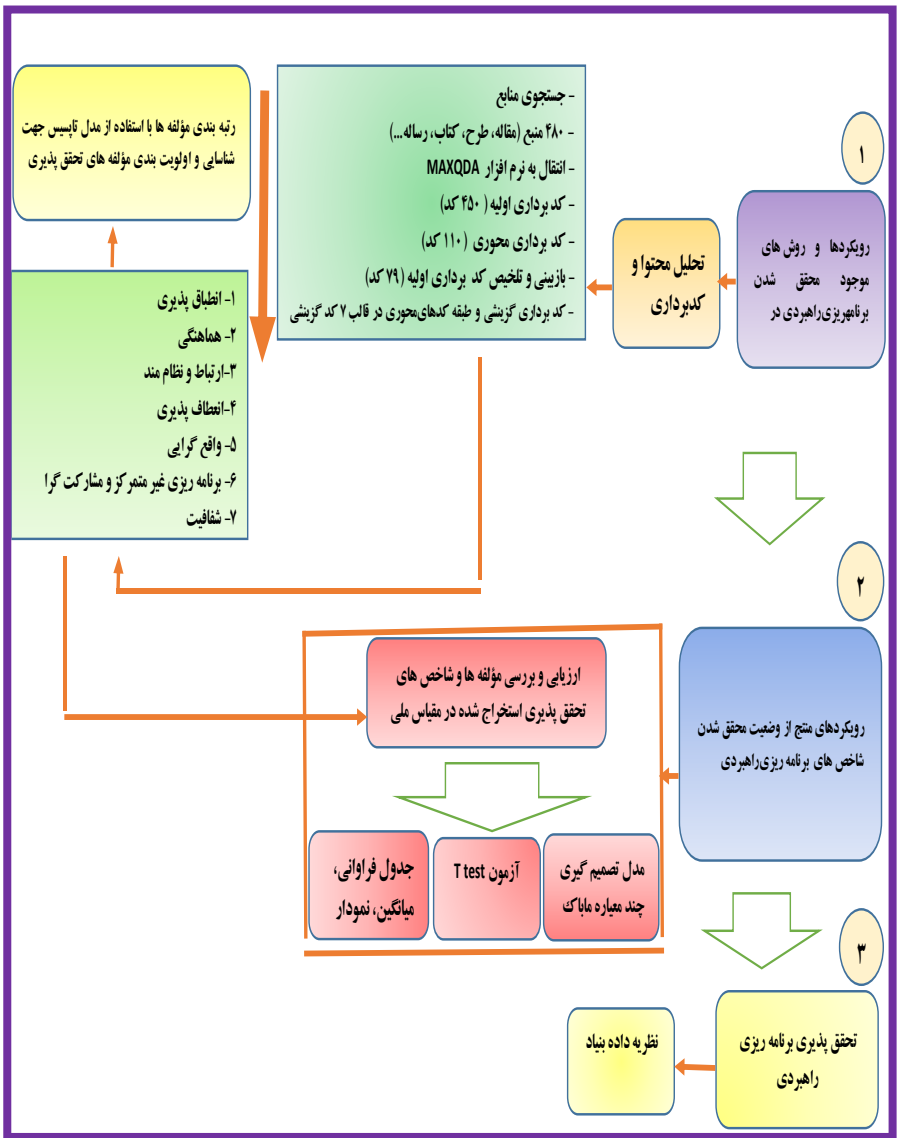

شکل ۲. مدل فرآیندی تجزیه‌وتحلیل داده‌ها

منبع: دستاوردهای پژوهش، ۱۴۰۲

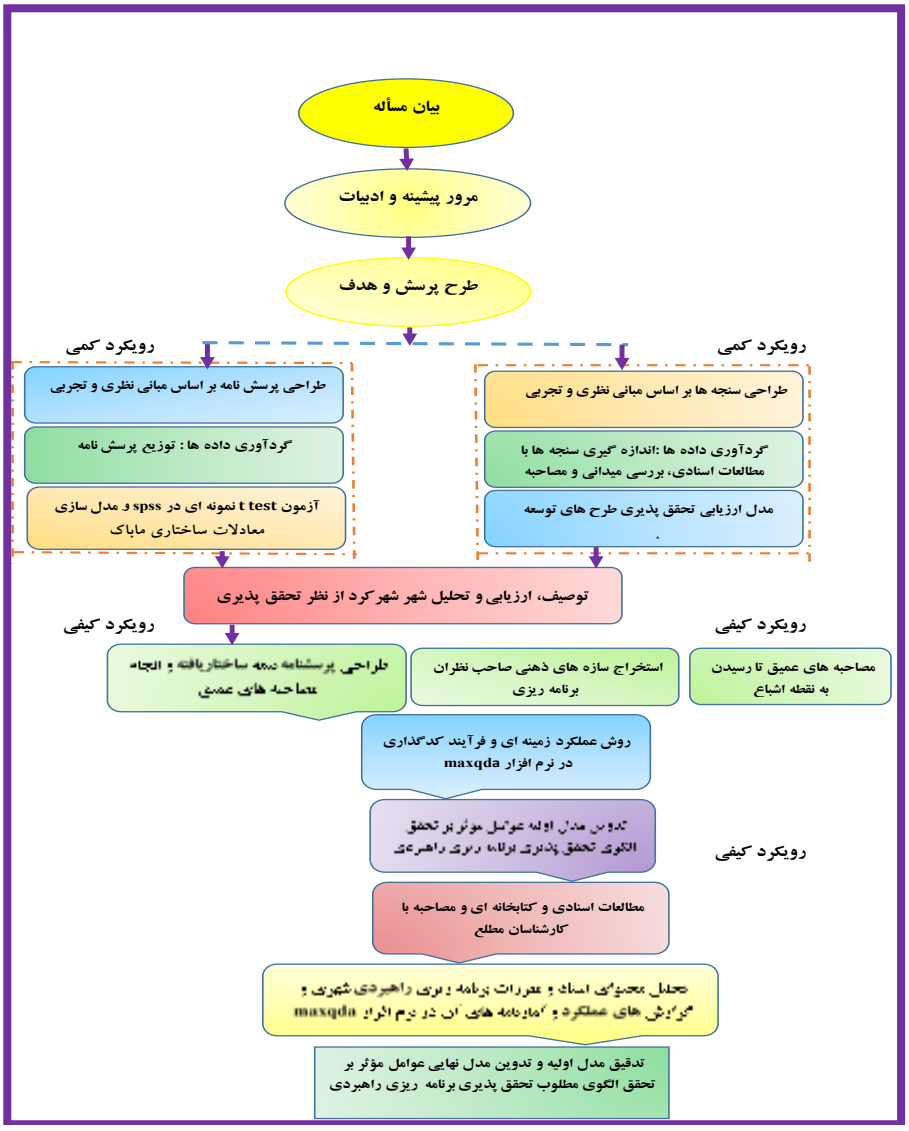

شکل ۳. مدل اجرایی فرآیند به‌کارگیری روش‌های کمی و کیفی در پژوهش برای دستیابی به هدف

منبع: دستاوردهای پژوهش، ۱۴۰۲

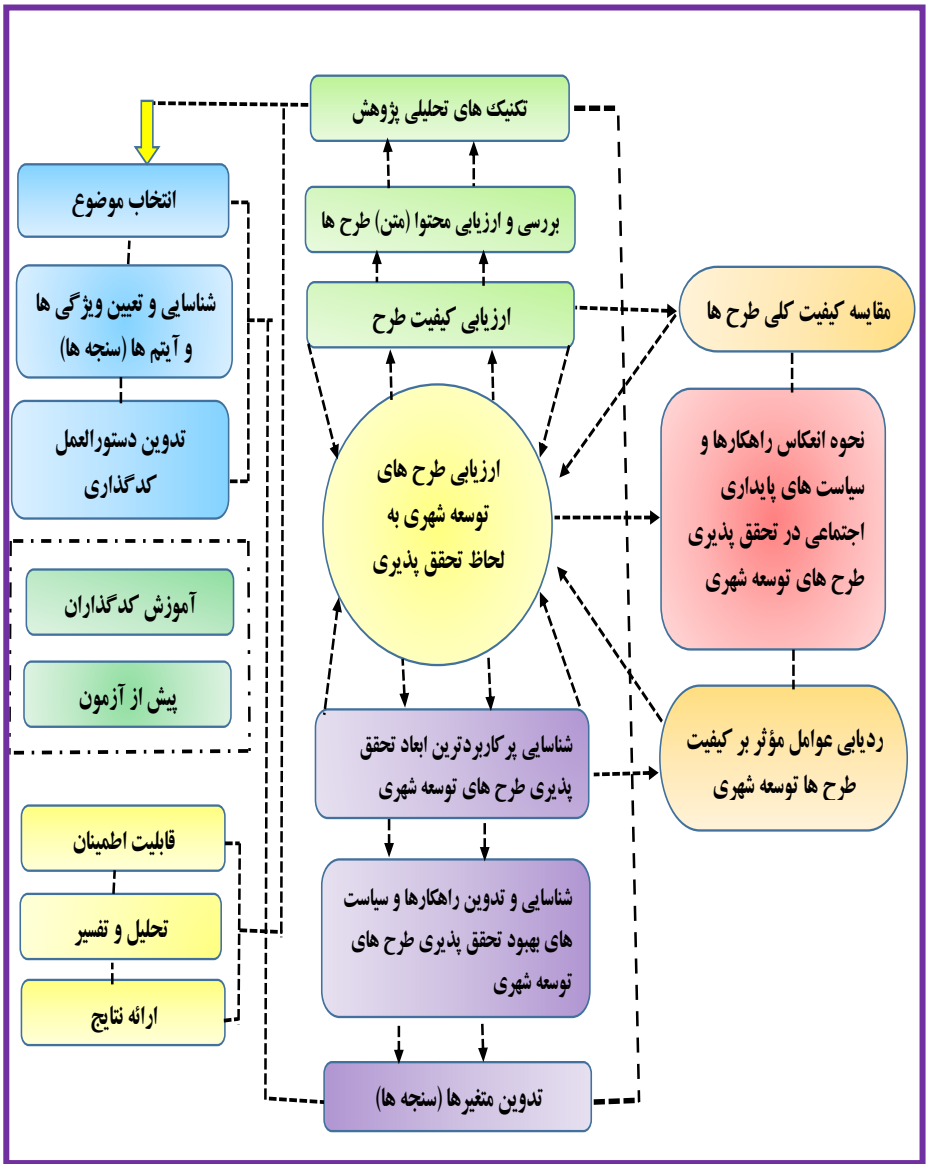

شکل ۴. مدل مفهومی فرآیند روش‌شناسی پژوهش

منبع: دستاوردهای پژوهش، ۱۴۰۲

۵. یافته‌های پژوهش و تجزیه‌وتحلیل

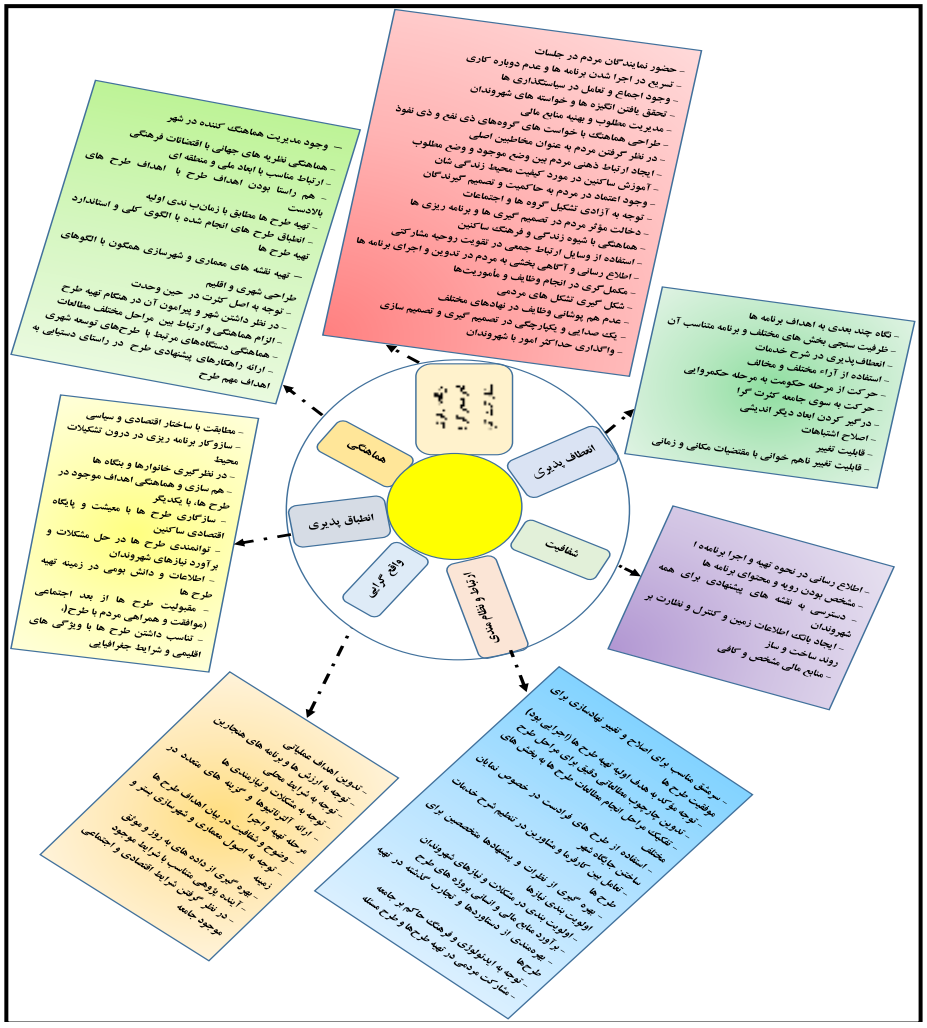

شکل ۵. کدهای گزینشی و محوری استخراج شده برای تحقق‌پذیری طرح‌های توسعهٔ شهری در مقیاس جهانی

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

۵. ۱. یافته‌های توصیفی پرسشنامه

همان‌گونه که در روش تحقیق ذکر شد، جامعهٔ آماری پژوهش حاضر متخصصین و کارشناسان حوزهٔ شهرسازی و طرح‌های شهرسازی هستند. در این بخش به‌صورت تفصیلی مشخصات توصیفی جامعهٔ نمونه آورده می‌شود. در این بخش یافته‌های توصیفی جامعهٔ نمونه شامل جنس، سن، تحصیلات، سابقهٔ اشتغال و وضعیت تأهل آورده شده است.

۵. ۱. ۱. انواع پاسخگویان براساس جنس

از بین پاسخگویان تعداد ۳۲ نفر (۸۰ درصد) از آنها مرد و تعداد ۸ نفر (۲۰ درصد) زن بوده‌اند. همان‌طوری که در نمودار (۴-۲) آمده است بیشترین پاسخگویان را مردان تشکیل می‌دهند.

جدول ۲. تعداد پاسخگویان براساس جنس آنها

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

جنسیت	تعداد	درصد
مرد	۳۲	۸۰
زن	۸	۲۰
مجموع	۴۰	۱۰۰

۵. ۱. ۲. پاسخگویان براساس میزان تحصیلات

برای این سؤال پاسخگویان در سه گروه تحصیلی به‌صورت لیسانس، فوق‌لیسانس و دکتری مشخص‌شده است. براین‌اساس تعداد ۴ نفر (۱۰ درصد) از پاسخگویان دارای مدرک لیسانس، تعداد ۲۰ نفر دارای مدرک فوق لیسانس (۵۰ درصد)، بیشترین تعداد پاسخگویان بودند. تحصیل‌کرده‌های دکتری نیز ۱۶ نفر را به خود اختصاص دادند.

جدول ۳. پاسخگویان براساس میزان تحصیلات

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

تحصیلات	تعداد	درصد
لیسانس	۴	۱۰
فوق‌لیسانس	۲۰	۵۰
دکتری	۱۶	۴۰
مجموع	۴۰	۱۰۰

۵. ۱. ۳. پاسخگویان براساس گروه‌های شغلی

باتوجه به ماهییت موضوع پژوهش حاضر جامعهٔ آماری متخصصین حوزهٔ شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری بوده است. ازاین‌رو اساتید دانشگاه، مهندسین مشاور، مدیران شهری و ... به‌عنوان جامعهٔ نمونه انتخاب شدند. از این تعداد ۱۳ نفر معادل ۳۲ درصد اساتید دانشگاه بودند، ۱۰ نفر از مدیران شهری و ۱۰ نفر از مشاورین شهرسازی بوده‌اند.

جدول ۴. مقایسهٔ پاسخگویان براساس گروه‌های شغلی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

اشتغال	تعداد	درصد
استاد دانشگاه	۱۳	۳۲/۵
مدیریت شهری	۱۰	۲۵
مشاور شهرسازی	۱۰	۲۵
شورای شهر	۳	۷/۵
دانشجوی دکتر	۴	۱۰
مجموع	۴۰	۱۰۰

۵. ۲. پایایی ابزار سنجش پرسشنامهٔ پژوهش

جهت بررسی قابلیت اعتماد پرسشنامه از معیار آلفای کرونباخ استفاده شد. سازگاری درونی که آلفای کرونباخ اندازه‌گیری می‌کند به معنای این است که تا چه حدی تمام اجزا در یک آزمون، یک مفهوم یکسان را بیان کرده و نشان‌دهندهٔ ارتباط درونی این اجزا است. قبل از اینکه یک پرسشنامه به‌کار گرفته شود، سازگاری درونی آن باید مشخص شود. علاوه‌براین تخمین قابلیت اطمینان نشان‌دهندهٔ میزان خطای اندازه‌گیری در آزمون است. اگر اجزا در یک آزمون همبستگی داشته باشند، ارزش آلفا افزایش می‌یابد. هر قدر شاخص آلفای کرونباخ به یک نزدیکتر باشد، همبستگی درونی بین سؤالات یک پرسشنامه بیشتر و در نتیجه پرسش‌ها همگن‌تر خواهند بود. غالباً ضریب آلفای بالای ۰/۷ مطلوب تلقی می‌شود و در صورت پایین بودن مقدار آلفا بایستی پرسش‌های دارای ناهمگونی زیاد را حذف کرده تا به مقدار مطلوب نزدیک شود. ضریب آلفا کرون باخ برای سنجش میزان تک بعدی بودن نگرش‌ها، قضاوت‌ها و سایر مقولاتی که اندازه‌گیری آنها آسان نیست، به‌کار می‌رود.

جدول ۵. میزان پایایی و ضریب آلفا کرون‌باخ

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

ضریب آلفا کرون باخ	پایایی درونی
۰/۹α ≤	عالی
۰/۸ > α ≥ ۰/۹	خوب
۰/۷ > α ≥ ۰/۸	قابل قبول
۰/۶ > α ≥ ۰/۷	مورد سوال
۰/۵ > α ≥ ۰/۶	ضعیف
> α۰/۵	غیرقابل قبول

باتوجه به موارد مطرح‌شده در ادامه به بررسی پایایی پرسشنامه پرداخته می‌شود. پایایی پرسشنامهٔ مورد نظر در در قالب شاخص‌های مطرح‌شده برابر با ۰/۷۹۹ است. به‌طورکلی باید گفت که پرسشنامه از پاپایی بالایی برخودار است و در ردهٔ قابل قبول(۰٫۸ ≥ α > ۰٫۷) قرارگرفته است.

جدول ۶. مقدار آلفای کرون‌باخ

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

تعداد مؤلفه‌ها	مقدار آلفای کرون باخ
شاخص‌ها	۰/۷۹۹

۵. ۳. نرمال بودن پرسشنامه

در ادامه برای نرمال بودن داده‌های جمع‌آوری‌شده از آزمون کولموگوروف – اسمیرنف (k-s) استفاده شده است. آزمون کولموگروف – اسمیرنوف، نرمال نبودن توزیع داده‌ها را نشان می‌دهد؛ یعنی اینکه توزیع یک صفت در یک نمونه را با توزیعی که برای جامعه مفروض است، مقایسه می‌کند. اگر تست کولموگروف – اسمیرنوف رد شود، داده‌ها دارای توزیع نرمال هستند و امکان استفاده از آزمون‌های آماری پارامتریک برای تحقیق، وجود دارد. بالعکس، اگر تست کولموگروف – اسمیرنوف تأیید شود، یعنی داده‌ها دارای توزیع نرمال نیستند، بنابراین باید از آزمون‌های ناپارامتریک در تحقیق استفاده کنیم.

جدول ۷. آزمون کولموگوروف – اسمیرنف (k-s)

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

		منابع طبیعی
N		**40**
Normal Parameters[a, b]	Mean	2.054
	Std. Deviation	2.167
Most Extreme Differences	Absolute	.126
	Positive	.117

		منابع طبیعی
N		40
	Negative	-.126
Test Statistic		.126
Asymp. Sig. (2-tailed)		0.845

باتوجه به جدول فوق و معیار تصمیم (Sig) که مقدار آن در شاخص‌های مورد نظر برابر با ۰،۰/۸۴۵ است، باید گفت داده‌های جمع‌آوری‌شده از طریق پرسشنامه نرمال هستند. به‌عبارت دیگر دلیلی برای رد این فرضیه که «نمونهٔ موردنظر از توزیع نرمال به‌دست آمده است»، وجود ندارد.

۵. ۴. رتبه‌بندی مؤلفه‌های تحقق‌پذیری طرح‌های توسعهٔ شهری با استفاده از مدل تصمیم‌گیری چندمعیاره ماباک

همان‌طور که در بخش قبلی به‌صورت تفصیلی مشخص شد، همهٔ مؤلفه‌های مورد ارزیابی برای تحقق‌پذیری طرح‌های توسعهٔ شهری در وضعیت نامطلوب قرار دارند. به‌عبارت دیگر طرح‌های توسعهٔ شهری با تأکید بر برنامه‌های راهبردی نتوانستند به تحقق کامل برسند که دلیل آن عدم توجه به شاخص‌های تحقق‌پذیری است. در ادامه برای رتبه‌بندی مؤلفه‌های اساسی تحقق‌پذیری از مدل تصمیم‌گیری چندمعیاره ماباک استفاده شده است.

در روش‌های تصمیم‌گیری چندشاخصه ماباک[1]، گاهی هدف وزن‌دهی به عوامل پژوهش و گاهی رتبه‌بندی گزینه‌های پژوهش است، روشی که در این مطلب به آن خواهیم پرداخت در زمرهٔ روش‌های رتبه‌بندی گزینه است. روش ماباک از جدیدترین تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره است که جهت رتبه‌بندی گزینه‌ها در مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره استفاده می‌شود. این روش اولین بار توسط پاکومار و سیروویچ ۲۰۱۵[2] ارائه شد. مزایای استفاده از روش ماباک به شرح زیر است: الف: دارای دستگاه ریاضی ساده و نتایج پایدار است. ب: نتایج کاملی را می‌توان به‌راحتی با این روش به‌دست آورد؛ زیرا ارزش‌های احتمالی سود و ضرر را در نظر می گیرد. ج: ترکیب این روش با رویکردهای دیگر امکان‌پذیر است. ازاین‌رو، روش ماباک این توانایی را دارد که نیازهای یک ابزار اولویت‌بندی

معتبر را برآورده سازد. در ادامه گام‌های این روش جهت تعیین امتیاز هر گزینه نسبت به هر معیار در قالب جداول مرتبط زیر آورده شده است.

۵. ۴. ۱. تشکیل ماتریس تصمیم

اولین گام تشکیل ماتریس تصمیم است، ماتریس تصمیم در این روش به صورت معیار – گزینه است یعنی یک ماتریس که ستون‌های آنرا معیارهای مسئله و سطرها را گزینه‌ها تشکیل می‌دهند و هر سلول نیز در واقع امتیاز هر گزینه نسبت به هر معیار است. این امتیاز می‌تواند از طریق اعداد واقعی و یا از طریق طیف‌های کلامی داده شود.

جدول ۸. ماتریس تصمیم‌گیری

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
انطباق‌پذیری	15.56	14.78	7.22	1.44	1.00
هماهنگی	15.00	15.18	8.18	1.09	0.55
ارتباط و نظام‌مندی	14.83	14.25	8.42	1.67	0.83
انعطاف‌پذیری	15.70	14.90	8.30	0.70	0.40
واقع‌گرایی	15.00	14.30	8.70	0.90	1.10
برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و مشارکت‌گرا	16.35	15.20	7.55	0.45	0.45
شفافیت	15.41	14.77	8.06	1.04	0.72

۵. ۴. ۲. نرمال‌سازی ماتریس تصمیم

در این گام باید ماتریس تصمیم مرحلهٔ دوم را نرمال کرد. نرمال‌سازی با استفاده از روابط زیر صورت می‌گیرد؛ چنانچه معیارها جنبهٔ مثبت داشته باشند از رابطهٔ اول و چنانچه معیارها جنبهٔ منفی داشته باشند، از رابطهٔ دوم استفاده می‌شود:

رابطهٔ (۱):

$$F_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{j-1}^{n} x_{ij}^{2}}} \qquad i = 1,2,...m \qquad j = 1,2,...n$$

جدول ۹. ماتریس نرمال‌شده

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

شاخص	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
انطباق‌پذیری	0.476	0.556	0.000	0.817	0.857
هماهنگی	0.110	0.981	0.649	0.527	0.208
ارتباط و نظام‌مندی	0.000	0.000	0.808	1.000	0.619
انعطاف‌پذیری	0.571	0.684	0.729	0.205	0.000
واقع‌گرایی	0.110	0.053	1.000	0.370	1.000
برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و مشارکت‌گرا	1.000	1.000	0.222	0.000	0.071
شفافیت	0.378	0.546	0.568	0.487	0.459

۵. ۴. ۳. تعیین وزن معیارها

در پژوهش حاضر با استفاده از روش توان رتبه‌ای، اهمیت هر معیار یا سطوح طیف لیکرت (خیلی‌کم تا خیلی‌زیاد) را در مقیاسی بین (۰-۱) به دست می‌آوریم. رابطهٔ (۱۳) بیانگر فرمول ریاضی محاسبهٔ وزن نسبی معیارها به روش توان رتبه‌ای است.

رابطه (۲):

$$w = \frac{(n - rj + 1)^2}{\sum (n - rk + 1)^2}$$

جدول ۱۰. وزن هر گزینه در معیارهای موردمطالعه

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

	خیلی‌زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی‌کم
وزن	۰.۳۹	۰.۳۰	۰.۱۶	۰.۱۰	۰.۰۵

پس از محاسبهٔ وزن استاندارد در هر یک از معیارهای مورد مطالعه، وزن نهایی در هر معیار بر مقادیر نرمال شده هر یک از متغییرهای موردبررسی ضرب می‌گردد.

جدول ۱۱. ماتریس موزون تصمیم‌گیری

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

شاخص	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
انطباق‌پذیری	0.074	0.156	0.160	0.545	0.724
هماهنگی	0.055	0.198	0.264	0.458	0.471
ارتباط و نظام‌مندی	0.050	0.100	0.289	0.600	0.631
انعطاف‌پذیری	0.079	0.168	0.277	0.362	0.390
واقع‌گرایی	0.055	0.105	0.320	0.411	0.780
برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و مشارکت‌گرا	0.100	0.200	0.195	0.300	0.418
شفافیت	0.069	0.155	0.251	0.446	0.569

۵. ۴. ۴. تعیین مرز ناحیهٔ شباهت ماتریس (g)

در این بخش برای هر معیار یک مرز ناحیهٔ شباهت مشخص می‌شود، درواقع باید از امتیازات هر معیار میانگین هندسی گرفته شود تا مرز ناحیهٔ شباهت به‌دست آید.

$$g_i = \left(\prod_{j=1}^{m} v_{ij} \right)^{\frac{1}{m}}$$

جایی که vij عناصر ماتریس وزنی (V) را نشان می‌دهد، m تعداد کل گزینه‌های جایگزین را نشان می‌دهد.

پس از محاسبهٔ مقدارgi براساس معیارها، یک ماتریس از مناطق تقریبی G در فرم n x 1 ایجاد می‌شود.

$$\tilde{G} = \begin{bmatrix} C_1 & C_2 & \cdots & C_n \\ \tilde{g}_1 & \tilde{g}_2 & \cdots & \tilde{g}_n \end{bmatrix}$$

جدول ۱۲. تعیین مرز ناحیه شباهت ماتریس(g)

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

شاخص	خیلی‌کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی‌زیاد
g	0.067	0.150	0.245	0.436	0.552

۵. ۴. ۵. محاسبهٔ فاصلهٔ گزینه‌ها تا مرز ناحیهٔ شباهت

در این بخش باید ماتریس وزن‌دار را از ماتریس g کم کرد. پس از مشخص شدن ماتریسQ، می‌توان با استفاده از حد بالایی مساحت (G+) و حد پایین مساحت (G-) وضعیت هر گزینه را مشخص کرد. براین‌اساس گزینه Ai متعلق به اجتماع مجموعه مذکور است که در شکل ۶ نمایش داده شده است. براین‌اساس حد بالای مساحت (G+) ناحیه‌ای است که گزینهٔ ایده‌آل مثبت در آن قرار دارد و حد پایین مساحت (G-) ناحیه‌ای است که گزینهٔ ضد ایده‌آل در آن قرار دارد.

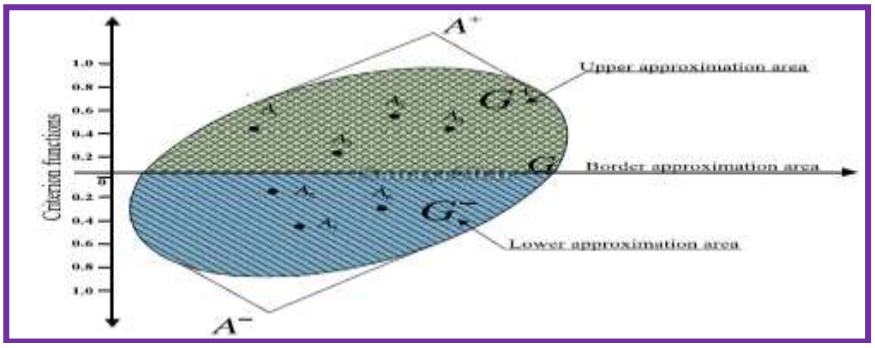

شکل ۶. محاسبهٔ فاصلهٔ گزینه‌ها تا مرز ناحیهٔ شباهت

منبع: دستاوردهای پژوهش، ۱۴۰۲

میزان تعلق گزینهٔ Ai به اجتماع بالا براساس رابطهٔ زیر به‌دست می‌آید. براساس منطق روش ماباک، برای اینکه گزینه‌ای بهتر از بقیه باشد، می‌بایست در منطقهٔ بالای تخمین قرار بگیرد.

برای انتخاب گزینه Ai به‌عنوان بهترین فرم از مجموعه، لازم است که حداکثر معیارهای ممکن به منطقهٔ تقریبی فوقانی (+G) تعلق داشته باشد. مقدار بالاترqi∈G+ نشان می‌دهد که گزینهٔ جایگزین به گزینهٔ جایگزین ایده‌آل نزدیک‌تر است، درحالی که مقدار پایین‌تر qi∈G– نشان می‌دهد که گزینهٔ جایگزین به گزینهٔ جایگزین ضد ایده‌آل نزدیک‌تر است.

جدول ۱۳. فاصلهٔ گزینه‌ها تا مرز ناحیهٔ شباهت

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

شاخص	خیلی‌کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی‌زیاد
انطباق‌پذیری	0.007	0.006	-0.085	0.110	0.172
هماهنگی	-0.012	0.048	0.019	0.022	-0.081
ارتباط و نظام‌مندی	-0.017	-0.050	0.044	0.164	0.080
انعطاف‌پذیری	0.011	0.019	0.032	-0.074	-0.162
واقع‌گرایی	-0.012	-0.044	0.075	-0.025	0.228

شاخص	خیلی‌کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی‌زیاد
برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و مشارکت‌گرا	0.033	0.050	-0.050	-0.136	-0.134
شفافیت	0.002	0.005	0.006	0.010	0.017

۵. ۴. ۶. رتبه‌بندی نهایی گزینه‌ها

در این گام با استفاده از رابطهٔ زیر امتیاز نهایی هر گزینه را مشخص کرده و براساس آن گزینه‌ها رتبه‌بندی می‌شوند.

محاسبهٔ مقادیر توابع معیار توسط گزینه‌ها به‌عنوان مجموع فاصله‌های جایگزین از مناطق تقریبی مرزی qi به‌دست می‌آید. با جمع کردن عناصر ماتریس Q در هر سطر، مقادیر نهایی تابع معیار گزینه‌ها به‌دست می‌آید که n تعداد معیارها را نشان می‌دهد و m تعداد گزینه‌های جایگزین است.

$$S_i = \sum_{j=1}^{n} q_{ij}, j = 1, 2, \ldots, n, \; i = 1, 2, \ldots, m$$

جدول ۱۴. رتبه‌بندی نهایی گزینه‌ها

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

ردیف	Q	رتبه
انطباق‌پذیری	0.209	3
هماهنگی	-0.003	5
ارتباط و نظام‌مندی	0.221	2
انعطاف‌پذیری	-0.174	6
واقع‌گرایی	0.222	1
برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و مشارکت‌گرا	-0.236	7
شفافیت	0.040	4

باتوجه به جدول فوق باید گفت هیچ‌کدام از شاخص‌های مطرح‌شده برای سنجش تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی راهبردی در ایران وضعیت مطلوبی ندارند. به عبارت دیگر میانگین به دست آمده برای همهٔ شاخص‌ها مقدار کمتر از ۳ (به‌عنوان حد وسط) را نشان می‌دهد.

۶. نتیجه‌گیری

با بررسی ادبیات تخصصی پژوهش مشخص شد موراد مختلفی بر عدم تحقق‌پذیری طرح‌های توسعهٔ شهری تأثیرگذار است. در بسیاری از تحقیقاتی که مورد بررسی قرار گرفته‌اند، بر این نکته تأکید شده است که مکانیسم‌های متفاوتی بر عدم تحقق در همهٔ مناطق تأثیر داشته است. بنابراین وجه مشترک اغلب این تحقیقات تأکید بر الزامات ساختاری در مقیاس ملی و منطقه‌ای بوده که بیشتر منطبق بر الگوی مدیریت متمرکز و بخشی است. با گذشت بیش از ۵ دهه، به‌طور متداول طرح‌های توسعهٔ شهری برای شهرهای کشور تهیه و اجرا می‌شوند. در طول این سال‌ها مسیر پر فراز و نشیبی طی شده است. طی این مدت شهرهای کشور در قالب و به تبعیت طرح جامع مورد برنامه‌ریزی قرار گرفته‌اند. نباید فراموش کرد که تهیه و اجرای طرح جامع دستاوردهای مثبتی نیز برای شهرها در پی داشته است، اما بازنگری طرح‌های جامع اجرا شده در ایران حاکی از غلبهٔ نقاط ضعف الگوی جامع بر نقاط مثبت و نشان‌دهندهٔ عدم حصول به نتایج مطلوب و مورد انتظار برای شهرها بوده است. از طرفی تهیه و اجرای الگوی ساختاری – راهبردی در جهان توسعه‌یافته و دستاوردهای مثبتش، جایگزینی آن به جای الگوی جامع را امری مطلوب و صحیح نشان می‌دهد.

بنابراین ایدهٔ اصلی و عمومی پژوهش حاضر موجب شده که زمینه‌ها و فرآیندهای سیاسی حاکم بر سیستم مدیریت ایران در همهٔ حوزه‌ها و ازجمله طرح‌های توسعهٔ شهری تحت تأثیر قرار بگیرند. به طور خلاصه باید گفت که برای هر فضای جغرافیایی خاص یک سازوکار خاص برای تحقق‌پذیری طرح‌ها، می‌بایست مدنظر قرار داد.

جهت بررسی و تحلیل داده‌ها با کمک نرم‌افزار تحلیلی MAXQDA ابتدا تعداد ۴۵۰ کد اولیه در قالب ۱۱۰ کد محوری استخراج شدند. سپس با بازبینی و تجدیدنظر تعداد کدهای محوری به ۷۹ کد تدقیق شدند. در گام بعدی این ۷۹ کد محوری در قالب ۷ کد گزینشی قرار گرفتند. سپس با رتبه‌بندی این کدهای گزینشی مشخص شد که علل تحقق‌پذیری برنامه‌های راهبردی در کشورهای موفق در این زمینه چه بوده‌اند. به‌طورکلی در کشورهای موفق در زمینهٔ برنامه‌ریزی راهبردی با توجه و تأکید بر مؤلفه‌های انطباق‌پذیری، هماهنگی، ارتباط و نظام‌مندی، انعطاف‌پذیری، واقع‌گرایی، برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و شفافیت توانستند طرح‌های توسعهٔ شهری را محقق کنند.

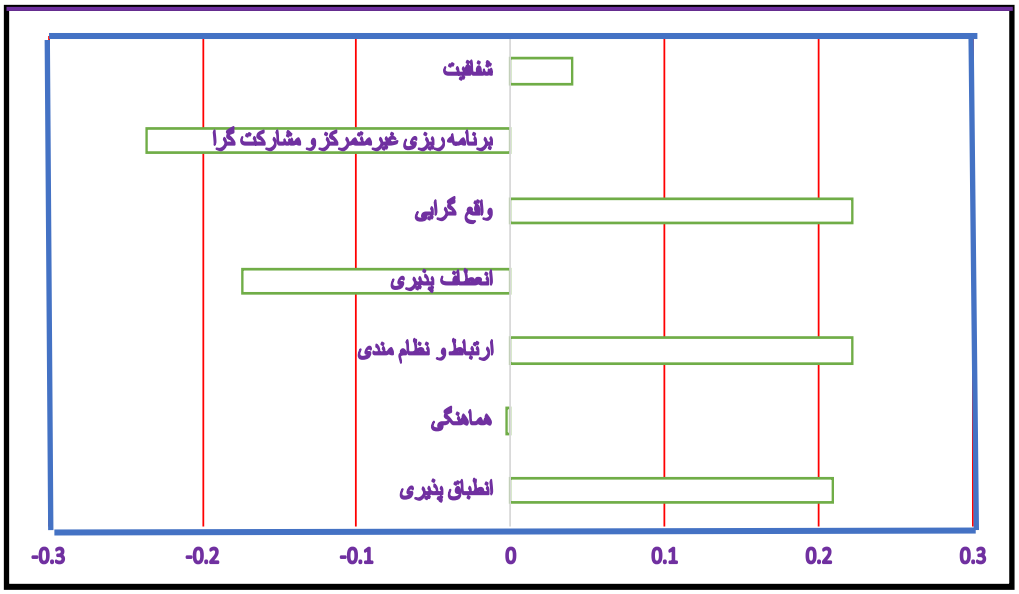

شکل ۷. وضعیت مؤلفه‌های تحقق‌پذیری در ایران

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

باعنایت به یافته‌های به‌دست آمده در نمودار فوق باید گفت که از میان مؤلفه‌های‌های مطرح شده برای شناخت مهم‌ترین عامل در تحقق‌پذیری طرح‌های توسعهٔ شهری در مقیاس جهانی، مؤلفهٔ واقع‌گرایی و برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و مشارکت‌گرا بیشترین امتیاز را به خود اختصاص داده‌اند و کم‌ترین امتیاز متعلق به مؤلفه‌های انطباق‌پذیری و هماهنگی است.

کتابنامه

۱. ابراهیمی‌بوزانی، م.، مختاری‌ملک‌آبادی، ر.، و کریمی‌میرآبادی، ن. (۱۴۰۱). تحلیلی بر میزان تحقق‌پذیری کاربری اراضی شهری در طرح‌های جامع شهرهای کوچک (نمونه موردی شهر عسگران). *فصلنامهٔ مطالعات مدیریت شهری*، *۱۳*(۴۸)، ۱۲-۱.

۲. بخشی، ا.ح.، و خلیلی، ا. (۱۴۰۲). تحلیل ارکان اجرایی تجارب موفق جهانی در زمینهٔ تحقق‌پذیری طرح‌های توسعهٔ شهری، *پنجمین همایش ملی فناوری‌های نوین در معماری- عمران و شهرسازی ایران*، مؤسسه آموزش عالی خاوران.

۳. براتی، ن.، و براتی، م. (۱۳۹۰). *آشنایی با طرح‌های توسعهٔ شهری در ایران*. چاپ اول. تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها.

٤. پیران، م.، احمدی، ش.، و زنگنه‌شهرکی، س. (۱۴۰۱). ارزیابی عوامل مؤثر بر تحقق‌پذیری شهر خلاق، نمونه مورد مطالعه، منطقه ۶ کلان‌شهر تهران. *دهمین کنفرانس بین‌المللی گرجستان (عمران، معماری و مدیریت شهری گرجستان)*.

٥. حجتی، ح. (۱۳۹۸). *چرایی و چالش‌های گذار از طرح جامع شهری به استراتژیک مطالعه موردی: طرح‌های توسعهٔ شهری رشت با تأکید بر طرح جامع سوم شهر*. رسالهٔ دکتری در رشتهٔ جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکدهٔ برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز.

۶. حجتی، ح. (۱۴۰۲). *ارزیابی تطبیقی طرح‌های جامع ایران و طرح‌های استراتژیک شهری کشورهای توسعه‌یافته (با تأکید بر ماهیت، اهداف فرآیند تهیهٔ طرح‌ها*. رسالهٔ پسادکتری در رشتهٔ برنامه‌ریزی شهری. حامی صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور.INSF. تهران.

۷. حجتی، ح.، و قربانی، ر. (۱۴۰۲). بررسی تطبیقی ـ انتقادی مبنا و روند تهیهٔ طرح‌های جامع؛ استراتژیک و ساختاری ـ راهبردی. *نشریهٔ علمی پژوهشی دانش شهرسازی، دانشگاه گیلان، ۷*(۲)، ۹۰-۶۵.

۸. حجتی، ح.، و قربانی، ر. (۱۴۰۱). تحلیل تطبیقی ماهیت و فرآیند تهیهٔ طرح ساختاری - راهبردی در ایران و طرح‌های توسعهٔ شهری کشورهای توسعه‌یافته. *نشریهٔ علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۶*(۸۰)، ۲۴۹ - ۲۳۵

۹. حجتی، ح.، پورمحمدی، م.ر.، و قربانی، ر. (۱۴۰۲). *درآمدی بر طرح‌های توسعهٔ شهری با تأکید بر طرح‌های جامع، استراتژیک و ساختاری راهبردی*. چاپ اول. تهران: انتشارات پرهام.

۱۰. رهنمایی، م.ت، و شاه‌حسینی، پ. (۱۳۹۸). *فرآیند برنامه‌ریزی شهری ایران*. چاپ پانزدهم. تهران: انتشارات سمت.

۱۱. رهبرنیا، غ.ح.، سعیدی‌رضوانی، ن.، و دولت‌آبادی، ف. (۱۴۰۱) ارزیابی تحقق‌پذیری برنامه‌های میان‌مدت شهرداری کلان شهرها؛ مطالعه موردی برنامه ۵ ساله راهبردی و عملیاتی شیراز (۱۳۹۷-۱۳۹۲). *پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۴*(۴)، ۱۳۷۸ – ۱۳۶۳.

۱۲. زارعی، و.، و کاویانی، ر. (۱۴۰۲). بررسی و تبیین ابزارهای تحقق‌پذیری طرح‌های شهری در ایران نمونه موردی طرح‌های جامع و ساختاری – راهبردی. هشتمین *کنگرهٔ سالانهٔ بین‌المللی عمران، معماری و توسعهٔ شهری*، شیراز. کنگرهٔ وزارت علوم به شماره مجوز ۷۲۶۴۰۳۸.

۱۳. سعدی‌پور، ا. (۱۴۰۲). *روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*، جلد ۲. چاپ سوم. تهران: انتشارات دوران.

۱۴. سعیدنیا، ا. (۱۳۹۰). *طرح‌های شهری در ایران*، جلد پنجم. تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.

۱۵. سعیدنیا، ا. (۱۴۰۱). *بنیان‌های شهر و شهرسازی ایران (سیر تحول و تداوم شهر و شهرسازی)*. چاپ اول. تهران: انتشارات فکر نو.

۱۶. صیادی، ف.، تقوایی، م.، و هایراپطیان، و. (۱۴۰۱). میزان تحقق‌پذیری شهر خلاق پایدار در کلان‌شهر تهران. *فصلنامهٔ علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، موسسه آموزش عالی قشم*، ۱۲(۳)، ۱۰۳۱- ۱۰۱۶.

۱۷. غلام‌پور، ی.ا.، افضلی،ک .، عراقی، م.، غنی‌فر. م.ح. (۱۴۰۲). تبیین الگوی شبکهٔ حمل‌ونقل عمومی مبتنی بر سفر شهروندان در شهر بیرجند. *نشریهٔ جغرافیا و مطالعات محیطی*، ۴۶، ۱۴۸-۱۶۳.

۱۸. مشهدی‌زاده دهاقانی، ن. (۱۳۹۵). *تحلیلی از ویژگی‌های برنامه‌ریزی شهری در ایران*. چاپ دوازدهم. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.

۱۹. نظریان، ا. (۱۳۹۶). *پویایی نظام شهری ایران*. چاپ ششم. تهران: انتشارات مبتکران.

۲۰. نظریان، ا. (۱۳۸۶). شهرنشینی در حال دگرگون و جایگاه شهرهای کوچک: تجربه ایران. *نشریهٔ جغرافیایی سرزمین*، ۴، (پیاپی ۱۴)، ۵۵ – ۳۳.

21. Fatima, S., Desouza, K. C., & Dawson, G. S. (2020). National strategic artificial intelligence plans: A multi-dimensional analysis. *Economic Analysis and Policy, 67*, 178-194.
22. Guzmana, L., A., Escobarb, F., Peñaa, J., Cardona, R. (2020). A cellular automata-based land-use model as an integrated spatial decision support system for urban planning in developing cities: The case of the Bogotá region. *Land Use Policy, 92* (1), 1-13.
23. Hersperger, A. M., Bürgi, M., Wende, W., Bacău, S., & Grădinaru, S. R. (2020). Does landscape play a role in strategic spatial planning of European urban regions?. *Landscape and Urban Planning, 194,* 103702.
24. Pacumar, D., & Cirovic, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using Multi-Attributive Border Approximation area Comparison (MABAC). *Elsevier in Expert Systems with Applications, 42* (6) , 3016-3028.
25. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0957417414007568?via%3Dihub

26. Rahman, M. A. U. (2016). Urban sustainability through strategic planning: A case of metropolitan planning in Khulna city, Bangladesh. *Journal of Urban Management, 5*(1), 16–22.
27. Thaler, T., Nordbeck, R., Löschner, L., & Seher, W. (2020). Coopßeration in flood risk management: understanding the role of strategic planning in two Austrian policy instruments. *Environmental Science & Policy, 114*, 170-177.